

AFRIKAANS EN DIE EERSTE VRYHEIDSOORLOG

* **Lt (SAV) J. M. Huisamen**

The role of AFRIKAANS (one of the two official languages of the Republic of South Africa), during 1880 — 1881 war between the Zuid-Afrikaansche Republiek and Britain is analysed. The origin of the language and the stages of development it went through, is discussed as well as its bitter struggle for survival. Aspects of particular importance are high-lighted and examples quoted that can be regarded as representative of each stage of development that AFRIKAANS went through in order to become an independent language.

'Ofskoon gen een dit leer,
Mar ongepermitteer
Ferfoei, ferknoei, onteer;
Ons Moedertaal blyf daarom goed:
Ons taal sit in ons murg en bloed,
En groei nog op in te'enspoed'¹

Net soos in die geval van ander aspekte van die Suid-Afrikaanse samelewing, het die Eerste Vryheidsoorlog sy afdruk ook op Afrikaans — tóe nog bastertaal, kombuistaal — gelaat.

Politieke- en Taalsituasie voor die Eerste Vryheidsoorlog:

Op 12 April 1877 het sir Theophilus Shepstone die Transvaal geannekseer. Weens gebrek aan 'n groot gewapende mag om sy planne te steun, moes hy baie diplomatie te werk gaan. Wat Hollands betref, belooft hy die volgende:

'Dat schikkingen gemaakt zullen word — en waarbij de Hollandsche taal praktisch evenveel de officieële taal zal zijn als de Engelsche; alle wette, proklamatiën en Gouvernements-kennisgevingen zullen in de Hollandsche taal gepubliceerd worden.'

In de Wetgevende Raad kunne de lede zoals sijn nu doen, in beide tale spreken, en in de Geregtschoven kan hetzelfde plaats vinden naar de verkiezing van de partijen in eene zaak,²

M.A. Basson³ meen dat as Shepstone aan die roer van sake gebly het, die Transvaalse geskiedenis miskien anders sou verloop het. Shepstone het die Boere se taal gepraat en hulle verstaan. Sy opvolger sir Owen Lanyon het egter die Boere geminag, en Shepstone se belofte van selfregering het 'n belofte gebly — so ook sy taalbelofte wat Hollands betref.

Vanweë die verengelsing van skole en kerke, het 'die Engelse taal in die korte tydsbestek van 4 jaar so 'n ongelooflike opgang in die Transvaal gemaak, dat alleen 'n vryheidsoorlog, wat die volk se nasionale sentiment kon laat opvlam, die enigste redmiddel was om hom van algehele ontarding te red'⁴.

'In 1877 bestond er eigenlijk gezegd geen Transvaalsche natie.'⁵

Geleidelik is daar egter 'n nasionale bewuswording te bespeur, onder andere as gevolg van Paul Kruger en Jorrison se vrugtelose sending na Engeland. 'Voor het eerst openbaarde zich een levensteeken van nationalen zin', en 'met deze eerste openbaring van den sluimerenden, haast ontwakenden, volksgeest vangt het nieuwe tijdperk onzer historie aan'.⁶

Kannemeyer sê dat daar wel 'n gevoel vir selfstandigheid en 'n onafhanklikheidstrewes by die twee Republieke bestaan het, maar dat dreigende anargie, veral in die Transvaal, hulle ontwikkeling tot 'n nasie vertraag het.⁷

'n Gespanne toestand het geheers as gevolg van politieke verwickelinge, die onregverdige beslissings ten opsigte van die diamantveld en die anneksasie van Transvaal. Afrikanergevoelens het hoog geloop en dikwels uiting gevind in die jong letterkunde.

Brittanje se anneksasie van Basoetoland in 1868 en van die diamantvelde in 1871, lei tot 'n nasionale gevoelsreaksie in die Vrystaat. Ook in die Kolonie is daar meeleving en simpatie vir die Vrystaters. Vir die eerste maal in die Suid-Afrikaanse geskiedenis word volksgenote oor staatkundige grense heen verenig deur 'n gevoel

van solidariteit. Die Britse houding teenoor die Vrystaat maak die Kolonialers bewus van hulle eie swak politieke situasie, en so kom ook die bewuswording van hulle taalsituasie.

Die taaltoestande voor die Eerste Vryheidsoorlog was ongeveer die volgende:⁸

- a. Gebore Nederlanders en 'n paar van die opgevoede Afrikaners praat nog suiwer Nederlands.
- b. Die Afrikaners het almal by deftige geleenthede soos in die gebed, op politieke vergaderings en in gemeensame briefwisseling 'n geleentheids-Nederlands gebruik, wat egter reeds 'n stylvorm van Afrikaans was. In die gewone omgang het hulle, veral buite Kaapstad, Afrikaans gepraat met velerlei skakeringe.
- c. 'n 'Platter' vorm was in gebruik by nie-Afrikaners (Slamaaiers, Kleurlinge, Griekwas, Bantoe en vreemdelinge.)

Die tydelike verset teen die anneksasie van Transvaal loop uit op die Eerste Vryheidsoorlog van 1880-1881 wat sy hoogtepunt bereik met die Transvaalse oorwinning by Amajuba op 27 Februarie 1881.

Afrikaanse Taal en Letterkunde:

Die oudste aaneenlopende geskrif in Afrikaans, en as sodanig die begin van die Afrikaanse letterkunde was geskryf deur 'n onbekende digter na aanleiding van die onvermoë van die Swellendamse kommando om die Engelse troepe te verhinder om by Muizenberg aan wal te stap:

'Lied ter ere van die Swellendamsche en Diverse Andere Helden by de Bloedige Actie aan Muizenberg, in dato 7 Augustus 1795'.

'n Reeks artikels van Louis Henri Meurant wat in *The Cradock News* verskyn het, word in 1861 as die eerste boek in Afrikaans uitgegee. Dit het bestaan uit ses argumente met 'n politieke strekking: *Zamespraak tusschen Klaas Waarzegger en Jan Twijfelaar over het onderwerp van afscheiding tusschen de Oostelyke en Westelyke Provincie*.

Hierdie twee geskrifte was die noemenswaardigste uit die tydperk voor die nuwe oplewing van Afrikaans. Die genoemde ontwikkelende nasionale strewe lei tot 'n herlewing van die volksgevoel in Kaapland; en ook in die Republiek kom daar nuwe ywer vir die volksaak. 'Vaderland en Moedertaal' was van die begin af twee ryklik berymde onderwerpe:

'Waar Tafelberg begin tot ver in die Transvaal woon één verenigd volk, één algemene taal.'

Ongelukkig is baie verse uit daardie tyd onder 'n skuilnaam of sonder 'n naam uitgegee, sodat die oorsprong van baie geskrifte steeds onbekend is. So byvoorbeeld het ene 'Republikein' die volgende gedig geskryf na aanleiding van die Kleinfonteinse volksbyeenkoms naby Pretoria in 1878:

'Ons hys nou weer ons laders flag;
ferpletter ons deur julle krag,
ferniil, fertrap ons arme land,
Bring julle dwinglandy tot stand,
ferbreek, ferskeur ons fryhydsband;
Haal neer nou weer ons ladersflag:
fermorsel ons deur julle mag;—
Di reg sal altyd lewend bly;
Di Hemel sal regfêrdig bly.
Ons gaan nou fer di nakroos stry
Heel Afrika word eens nog fry,
En dan sal ons o'erwinnaars bly'.

Op 14 Augustus 1875 besluit 'n groep mans in die Paarl om 'n organisasie te stig wat sou veg vir die erkenning van die Afrikaanse Taal. Die Genootskap van Regte Afrikaners word gestig deur ds S.J. du Toit, G.J. Malherbe, August Ahrbeck, D.F. du Toit (Oom Lokomotief), dr D.F. du Toit, C.P. Hoogenhout, P.J. Malherbe en S.G. du Toit. Die doel van die G.R.A. sou wees: 'Om te staan ver ons Taal, ons Nasie en ons Land'. Die 'Afrikaanse Gedagte' is gebore.

Vroeg die volgende jaar verskyn die mondstuk van die G.R.A. *Die Afrikaanse Patriot*:

'Een Afrikaanse koerant! Wie het dit ooit gedroom!' Ja, Afrikaanders! een koerant in ons ei'e taal! Dit het baiang moeite gekos om so vêr te kom; dit kan ek julle verseker, want die meeste Afrikaanders is nes steeks pêrde, hulle wil mos nie glo dat ons een ei'e taal het nie. Die ou'e Patriotte hou vas, en klou vas, an die Hollans taal; die jong mense vind die Engelse taal weer so danig mooi, en o'ertuie gaat net so moeilik, as om steeks pêrde te leer pronk in die voortuig. Ons wil nou met ons 'Patriot' an die wêreld wys, dat ons wel de'entlik een taal het waarin ons kan sê wat ons wil'.

(15 January, 1876)

Die GRA 'wou die Afrikaanse volk bewus maak van sy eie geestesgoedere sodat 'n taaltrots, volkstrots en sterk nasiebewussyn aangekweek

kan word'.⁹ Om daardie rede het *Die Patriot* sterk betrokke geraak by die Eerste Vryheidsoorlog, en het sodoende uiters gewild geword in die Transvaal en Oranje-Vrystaat. Na Amajuba dig S.J. du Toit:

'Di Fiirkleur van ons diirbaar land
Di waai weer o'er Transvaal.
En wé di Godfergete hand,
Wat dit weer neer wil haal'.

Die Patriot het lees- en skryflus by die Afrikaner aangewakker. Oom Lokomotief het geskryf: 'Stuur julle gedigte, kêrels . . . En die wat foute maak, dis niks nie; ons sal hom reghelp'. Elkeen wou nou rym, van genl Joubert af tot by die veewagttertjie in die veld. C.P. Hoogenhout roep dankbaar uit:

'Wie had kon denk dat Afrika ooit soveel digters had?. . . Eers was die tong en hande vas, gedagte werd gesmoor — Maar nou, dis ryme goed of sleg, 'n elk wil hom laat hoor'.¹⁰

Die behoefte om die taal in skrif te sien was groot. *Die Patriot* se aantal intekenaars in 1875 was 50. In 1881 was dit 3 000.

Afrikaanse geskifte teen die einde van die negentiende eeu was verstaanbaar propagandisties. Die 'Kombuistaal' moes in woord en vers verdedig word. Politiek en godsdiens het in hierdie gespanne tyd in woorde vorm gekry.

Francis William Reitz was die eerste werklike Afrikaanse digter. Hy was volksdigter, en een van die weinige digters uit die vorige eeu wat sy gedigte onderteken het. Sy werk het grootliks bestaan uit 'n verafrikaansing van Engelse Poësie, soos byvoorbeeld 'Tom O'Shante' wat alreeds in 1870 verwerk is in 'Klaas Geswind en sy perd'.

Hy lewer ook mooi nasionale verse oor gebeure wat die volk geraak het:

'Ter Nagedagtenis fan kommandant Louw Wippenaar Gesneuwel op Thaba Bosigo, Aug 1866. Hy leg op Thaba Bosigo, Gen grafsteen sal hy ferge, Syn Monument het God gebou, Di Bouheer van die berge'

C.P. Hoogenhout was die produktiefste lid van die GRA. Hy was 'n vaderlandse digter wat deur sy digkuns midde-in die nasionale gebeure van sy tyd gestaan het. Verskeie veldslae uit die Eerste Vryheidsoorlog is deur hom berym.

Di Slag By Skuinshoogte (Ingogo)

8 Februarie 1881

'Toen Colley met sy legermag
Op Lang Nek was geklop;
Toen hulle weer in hul kamp geflug,
Daar fylig was ferstop

Di wagens di moet ingehaal,
Wat of dit ook mog kos;
En word hul daarna ingesluit
Hul word wel weer ferlos.

Juis op di plek, waar hul met lis,
Nog pas het deurgekom,
Skuinshoogte word die plaas genoem—
Ontmoet di Boere hom.'

Di Slag fan Amajuba (Spitskop)

Op Sondag, 27 Februarie, 1881
'Waar regte Afrikaners woon,
Fan Kaap tot in Transvaal,
Fraag hul weer om 'n hartlik liid
In d' Afrikaanse taal.

Welaan dan open hart en oor,
Wyd aandag an myn liid;
En hoor wat op Majubaberg
Nog onlangs is geskiid.

Hoe met Gods hulp en heldenmoed
'n Handvol dappre mans,
Di keurblom fan Britanje's trots
ferjaag het fan di krans'.

'Ons Toekomstige folksliid' was ook uit die pen van C.P. Hoogenhout:

'Di Afrikaanse taal di klink fer ons so soet;
Hy is ons moedertaal — sit in ons murg en bloed;
Ons ruil hom fer gen taal, al is di nog so skoon,
Daarvoor het ons gely feragting, smaad en hoon'.

Die grootste beswaar teen die werk van die skrywers van die tyd van die Eerste Vryheidsoorlog was dat hulle gedigte in die aktualiteit by vassteek het. Tog het dit die onmiddellike doel gedien, naamlik om die Afrikaner bewus te maak van sy geestesgoedere. Hierdie skrywers se motief was nie om die siel bloot te lê nie. Hulle was geen kunstenaars nie. Hulle wou 'n liefde vir volk en taal by die Afrikaner kweek sodat 'n volk en 'n eie taal hieruit opgebou kon word. Hulle werk was propagandisties en didakties — daar was geen ander manier om die volk aan te vuur

nie.

In 1889 keer S.J. du Toit terug uit die Transvaal, onder andere omrede van onenigheid tussen hom en pres Kruger, en word hy weer redakteur van *Die Patriot*. Hy stel egter hierdie keer sy volk teleur, want waar dit by hom voorheen gegaan het om die stryd ter erkenning van Afrikaans, skaar hy hom nou by Cecil John Rhodes. Sy vriende en ondersteuners onttrek hulle steun en bedank as intekenaars op *Die Patriot*. As gevolg van hierdie politieke verandering, sterf die GRA en die eerste Afrikaanse koerant.

Die GRA was verantwoordelik vir die stigting van die eerste politieke party van die Afrikaner, naamlik die Afrikanerbond. Hierdeur is die Afrikaner bewus gemaak van sy politieke potensiaal en kon hy verteenwoordiging in die Kaapse parlement kry. Die reaksie op die Eerste Vryheidsoorlog en veral die Slag van Amajuba bring groot politieke oplewing mee, en takke van die Afrikanerbond word oral in die Kolonie, Vrystaat en Transvaal gestig. Die 'Program van Beginselen' opgestel deur S.J. du Toit beweer onder andere 'dat het einddoel onzer nationale ontwikkeling zijn moet, een verenigd Zuid-Afrika, onder eigen vlag'.¹¹

Na die oorlog was daar steeds teenstand teen die GRA en Afrikaans. Hoe kon die GRA Afrikaans as die moedertaal, die ware landstaal voorhou as Nederlands die beskaafde taal van skool en kansel was? Afrikaans was verder sonder 'n grammatika, sonder letterkunde; kombuistaal net geskik vir Hottentotte en barbare.

Die status van Afrikaans het egter verander. Na 1881 volg 'n vrugbare letterkundige tydperk. Tot 1885 verskyn daar elke jaar 4 Afrikaanse boeke; en 7 in 1882. Die versameling Afrikaanse gedigte wat in 1882 uitgegee is, handel hoofsaaklik oor die Zoeloe-oorlog, oor verengelsing en oor Transvaal. Tot 1883 bly nasionaliteit en die taal die vernaamste onderwerpe; fors en kragdadig aangebied. "n Uitgesproke volksgees openbaar hom, wat ook in die politiek verwesenliking vind. Maar hierna, as gevolg van die afwesigheid van die prikkel wat die onderdrukking en toe die vryheidstryd van Transvaal gewees het, tree verslapping in, neem die godsdienstigheid en die huislikheid die leiding oor en daal die peil van die eertydse frisse volkskuns'.¹² Die agteruitgang en vervlakking duur voort en tussen 1886 en 1890 word slegs 11 Afrikaanse boeke uitgegee.

Die Afrikaanse literatuur uit die negentiende eeu

het teenswoordig byna uitsluitlik kultuur-historiese waarde. Die geskryfte was gerig op die algemene bevolking, want die doel was om hulle spesifiek, wakker te skud tot 'n bewuswording van hulle regte. Die letterkunde moes sy eie stryd voer, vir sy eie bestaan, sowel as vir die volwaardige voortbestaan van die Afrikaner.

Die angliseringspogings in die Kaap en die latere anneksasie- en Ryksuitbreidingspolitiek, as gevolg waarvan die Eerste- en Tweede Vryheidsoorlog ontstaan het, was dus direkte redes vir die ontstaan van die Afrikaanse taalbewegings. Die nasionale gevoel, en daarmee saamhangende die liefde vir die taal kon slegs tot uiting kom na aanleiding van politieke flaters.

Die Eerste Vryheidsoorlog het in 'n mate slegs die voorbereiding getref vir die latere sterk groei van Afrikaans. Dit sou nog 'n Anglo-Boereoorlog verg om die Afrikaner ten volle bewus te maak van sy eie identiteit. In hierdie stryd sou hy weer alleen moes ly, maar uit hierdie oorlog sou die poësie van die Tweede Taalbeweging volg. Die Afrikaanse skrywer moes 'n ontwikkelingstyd deurmaak, vanwaar sy taal en nasionale identiteit op die spel was, na wyer horisonne en breër visies.

Die uitwerking van die oorlog op Afrikaans was nie onmiddellik merkbaar nie. Dit was nie 'n uitwerking op sigself nie, maar eerder 'n stimulus vir die gevoel wat toe reeds bestaan het en wat vroeg in die volgende eeu tot volle bloei sou kom.

* Lt (SAV) J-M Huisamen, BA Unisa, BA hon UK, is verbonde aan die Dokumentasiediens van die SAW.

BIBLIOGRAFIE

1. *Afrikaanse Gedigte Byeensameld uit wat in di laaste 30 Jaar ferskyn is, 1876 - 1906*. Paarl, Mei 1906.
2. Basson, M.A. *Die Hollands-Afrikaanse Taalstryd in Transvaal en sy uniale kultuur-historiese omlysting tot 1935*.
3. De Waal, J.H.H. *My herinnerings van ons Taalstryd*. Kaapstad, 1932.
4. Geldenhuys, D.J.C. *Pannevis en Preller*. Johannesburg 1967.
5. Gouws, J.H. *Op die pad van ons Taal*. Johannesburg, 1971.
6. Kannemeyer, J.C. *Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuur*. Kaapstad, 1978.
7. Kannemeyer, J.C. *Letterkunde en Beweging voor 1900*, Kaapstad, 1975.
8. Kok, B (red) *Afrikaans ons pèrel van groot waarde* (Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge) Johannesburg, 1974.
9. Malherbe, E.G. (red) *Taal en Teken*, Kaapstad, 1963.
10. Nienaber, G.S. *Taalkundige belangstelling in Afrikaans tot 1900*. Johannesburg, 1950.
11. Nienaber, P.J. *Perspektief en Profiel*. Johannesburg, 1969.
12. Nienaber, P.J. *Eerste Soorie*. Johannesburg, 1975.
13. Nienaber, P.J. (red) *Eerste Stemme*. Johannesburg, 1973.
14. Nienaber, P.J. en G.S. *Geskiedenis van die Afrikaanse Letterkunde*. Pretoria 1941.

15. Van der Merwe, H.J.J.M. *Afrikaans sy aard en ontwikkeling*. Pretoria 1972.
16. Von Wielligh, G.R. *Eerste Skrywers*. Pretoria 1922.
17. *1875 - 1975 Studies oor die Afrikaanse Taal* Suid-Afrikaanse akademie vir wetenskap en kuns. Pretoria 1976.

VOETNOTE

1. S.J. du Toit: "Di Afrikaanse Taal" geskrywe fer *Di Eerste Beginfels fan di Afrikaanse Taal, uit "Afrikaanse gedigte Byeenversameld uit wat in di laaste 30 Jaar ferskyn is, 1876 - 1906"* Paarl, Mei 1906. bl 6.
2. Leyds, W.J. dr "De Eerste Anneksasie", Proklamasie van Shepstone, bl 265.
3. Basson, M.A. *Die Hollands-Afrikaanse Taalstryd in sy Uniale Kultuur-Historiese omlysting tot 1935*. M.A. Verhandeling, Universiteit van Suid-Afrika, 1936, bl. 25.
4. *Ibid*, bl 29
5. Jorison, E.J.P., dr "Transvaalsche Herinneringe" bl 39
6. *Ibid*
7. Kannemeyer, J.C. dr, *Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuur*. Kaapstad, 1878 bl 41
8. Nienaber, G.S. *Taalkundige Belangstelling in Afrikaans tot 1900*, Johannesburg, 1950. bl 47-48
9. Gouws, J.H. *Op die pad van ons taal*. Johannesburg, 1971. bl 15.
10. *Ibid*, bl 21.
11. Kannemeyer, J.C. *Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuur* Kaapstad, 1978. bl 45.
12. Nienaber, P.J. *Afrikaans ons Pêrel van groot waarde*: artikel "Eerste Sooie" bl 26